

УДК 339.9

Яншина А.М.*

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Інтенсивна деградація екологічної складової світового економічного розвитку в умовах глобалізації і транснаціоналізації економіки загострила необхідність пошуку взаємовигідного компромісу між економічними, соціальними й екологічними інтересами людства, актуалізувала складні і багатогранні проблеми, пов'язані з ефективним природокористуванням, сталим зростанням. Імплементация концепції сталого розвитку на національному рівні передбачає використання широкого спектру інструментів впливу на економічну систему, серед яких важливе місце належить екологічному оподаткуванню. У статті проаналізовано ключові проблеми імплементации в Україні міжнародного досвіду екологізації національних податкових систем та запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: сталий розвиток, «зелене» зростання, екологічне оподаткування, екологічні податки, світова економічна криза.

Annotation. The globalization and transnationalization foster economic cooperation, international trade, and at the same time exacerbate environmental problems, bring about the world economic growth ecological component degradation. In other words, the globalization generates new challenges today that require considering not only economic interests, but also social and environmental ones. Taking this fact into account, international institutions and national governments implement the Sustainable development concept (SDC) nowadays. Green taxation is one of the key instruments of SDC implementation in developed countries. In the article national green taxation practices of developed countries and international experience implementation problems in Ukraine are examined.

Key words: sustainable development, green growth, green taxation, environmental taxes and levies, world economic crisis.

Аннотация. Интенсивная деградация экологической составляющей мирового экономического развития в условиях глобализации и транснационализации экономики обострила необходимость поиска взаимовыгодного компромисса между экономическими, экологическими и социальными интересами человечества, актуализировала сложные и многогранные проблемы, связанные с эффективным природопользованием и устойчивым ростом. Имплементация концепции устойчивого развития предусматривает использование широкого спектра инструментов влияния на экономическую систему, среди которых важное место занимает экологическое налогообложение. В

* кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва і маркетингу Київського університету ринкових відносин

статтє представлен анализ проблем имплементации в Украине международного опыта экологизации налоговых систем, предложены пути их решения.

Ключевые слова: устойчивое развитие, «зеленый» рост, экологическое налогообложение, экологические налоги, мировой экономический кризис.

Постановка проблеми. Успіх реалізації державних ініціатив, спрямованих на стале зростання економіки, у великій мірі залежить від усталеного у свідомості людей уявлення про норму ставлення до навколишнього природного середовища і соціальну відповідальність. Проте навіть сформована протягом десятиліть позиція «екологічної байдужості» може трансформуватись у відповідь на прозорі і результативні кроки органів влади у напрямі імплементації концепції сталого розвитку на національному рівні, які супроводжуються всебічною популяризацією екологічно дружньої поведінки та ідеї про те, що деградація екологічної складової економічного розвитку – проблема кожного громадянина, оскільки її наслідки матимуть негативний вплив на добробут всіх без виключення мешканців Землі.

В Україні, пригніченій наслідками світової фінансово-економічної кризи та обтяженої корупцією, імплементація концепції сталого розвитку нині характеризується надзвичайно сумнівними ефективністю і послідовністю, незначною підтримкою державних екологічних ініціатив громадськістю. За таких умов особливої актуальності для винайдення взаємовигідного компромісу між економічними, екологічними і соціальними інтересами у межах економічної політики держави, інтенсивнішого переходу до «зеленої» інноваційної моделі зростання набуває вивчення та імплементація досвіду провідних країн світу із запровадження концепції сталого розвитку і, зокрема, практики екологізації національних податкових систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовну роботу у напрямі вивчення проблематики сталого розвитку здійснили О. Білорус, В. Будкін, В. Геєць, П. Дасгупта, Дж. Дрекссейдж, Дж. Норман, Ю. Остерхаммел, Ю. Пахомов, Р. Робертсон, Дж. Стігліц, А. Філіпенко, О. Шубравська тощо. Безпосередньо питанням екологізації податкових систем країн світу присвятили власні дослідження Р. Веттманн, Х. Воллеберг, Л. Крейзер, Дж. Кутасі, Р. Лоске, А. Стерлінг, П. Херрера та інші. У працях вказаних науковців аналізуються підходи до трактування сутнісних атрибутів категорії сталого розвитку; проблеми, пов'язані з економічним, соціальним, екологічним вимірами сталого зростання, та шляхи їх розв'язання; наслідки впливу глобалізації, транснаціоналізації, інтеграції, інших визначальних тенденцій розвитку світового господарства на кількісні й якісні характеристики «зеленого» зростання національних і міжнародної економік; специфіка та перепони на шляху запровадження концепції сталого розвитку в Україні; перспективи екологізації національних податкових систем окремих країн світу тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на багатогранність, суперечливість і масштабність проблематики сталого розвитку чимало питань у її межах до теперішнього часу залишаються без науково обґрунтованої відповіді. Зокрема, потребують уваги особливості і проблеми, шляхи їх подолання і перспективи екологізації національних податкових систем у країнах із розвиненою економікою та на ринках, що формуються, системне дослідження яких дозволило б ідентифікувати найефективніші для обох груп країн інструменти «зеленого» впливу на економічну систему; наслідки світової фінансово-економічної кризи у контексті імплементації національних стратегій сталого зростання і, зокрема, екологічного оподаткування, розгляд яких виступив би фундаментальною основою для розробки «сталих» антикризових заходів.

Метою статті є аналіз міжнародного досвіду екологізації національних податкових систем країн з розвинутою економікою та перепон, присутніх на шляху його імплементації в Україні.

Виклад основного матеріалу. У провідних країнах світу сьогодні на всіх рівнях активно популяризується ідея розвитку економіки з урахуванням не лише економічних, а й екологічних і соціальних інтересів з метою уникнення подальшої прискореної деградації екологічної складової економічного зростання. Як результат, у Німеччині, Франції, Австралії, Японії, інших країнах з розвинутою економікою з дитинства у свідомості людей формуються чіткі норми ставлення до навколишнього природного середовища, своєрідна «екологічна» культура, а помірні екологічні податки і збори сприймаються як належне.

В умовах інтенсивних глобалізації, інтеграції і транснаціоналізації економіки ціла низка проблем, серед яких важливе місце належить формуванню «екологічно орієнтованої» ментальності, набувають світового масштабу, актуалізуються на міжнародному рівні та втрачають національну приналежність. Відповідно, трансформуються і цілі розвитку людства. Вищою метою глобальної цивілізації, на думку О.Білоруса, є сьогодні створення позанаціонального громадянина єдиної світової держави, який характеризуватиметься особливою мобільністю до жорстких змін умов життя, професій, культурного середовища і комун [1]. До цього у світлі наявних екологічних суперечностей справедливо додати і відповідальне ставлення до навколишнього природного середовища як ключовий на фоні кризи екологічної складової економічного розвитку атрибут сучасного громадянина світу.

В Україні відсутність «екологічної» культури як одна з ключових перепон на шляху успішних реалізації концепції сталого розвитку, загалом, та імплементації іноземного досвіду екологічного оподаткування, зокрема, пов'язана з низкою глибинних причин. Це, по-перше, низький рівень обізнаності більшості українців щодо причин, наслідків і масштабів екологічної катастрофи, що насувається, та елементарних заходів, які дозволяють зменшити економічний тиск на екологію. Справа у тому, що в Україні поняття сталого розвитку широко ніколи не популяризувалося та є маловідомим пересічному українцю. Екологізація ж вітчизняної освіти, яка могла би сприяти розв'язанню проблеми, здійснюється сьогодні повільними темпами і має поверховий характер (досить згадати у цьому контексті відсутність повноцінного електронного документообігу у більшості вітчизняних ВНЗ у XXI ст.), тоді як про «вмонтування» пріоритетів сталого розвитку у цілому (а не лише його екологічного виміру) до системи освіти на практиці, фактично, взагалі не йдеться.

Країни ж з розвинутою економікою, навпаки, докладають значних зусиль для екологізації освіти та надання останній елементу сталості, а не лише екологічної орієнтованості: в Австралії Національна рада з екологічної освіти у межах документу «Освіта для сталого майбутнього: Національна програма екологічної освіти для шкільних закладів Австралії» розробила та нині успішно реалізує цілу низку освітньо-екологічних реформ, серед яких створення центрів екологічної освіти, просвітницьких осередків при національних парках і заповідниках, викладання відповідних дисциплін у навчальних закладах [2, с. 320]; в Ірландії 92% всіх шкіл беруть участь у програмі «озеленення» навчального плану «Зелені школи» [3]; у Швеції і Данії екологічна освіта розглядається виключно як складова системи освіти, що забезпечує сталий розвиток [4, с. 3-5; 5].

По-друге, слід вказати і на значне «відсторонення» лівової частки громадян від окремих загальнодержавних проблем, які у даний конкретний момент сприймаються пересічними українцями як «не актуальні» особисто для кожного з них, у зв'язку з недовірою до високопосадовців, пануванням корупції у владних колах, фінансовими негараздами

тощо. Безумовно, кроками першого вибору для подолання вказаних суперечностей мають стати боротьба з корупцією й адміністративна реформа – універсальні заходи, яких потребують нині всі ланки економічної системи.

З точки зору проблематики, що досліджується, заслуговують на більшу увагу спеціфічні заходи впливу, спрямовані безпосередньо на екологізацію менталітету нації. Серед них суттєву роль, окрім «вмонтування» пріоритетів сталого розвитку до національної системи освіти, відіграє організація в Україні активного і масштабного (а не – показового і сегментарного) діалогу «органи державної влади – громадськість» з проблем сталого зростання. Як справедливо зауважує А. Філіпенко, надзвичайно важливим сьогодні є широке залучення громадян до всіх економічних процесів, починаючи з реальної приватизації та акціонування в інтересах переважної частини суспільства, та до управління підприємствами і установами всіх форм власності [6, с. 3].

У свою чергу, врахування владою конструктивних пропозицій пересічних українців у ході розробки програм сталого розвитку, заходів з екологізації податкової системи на національному рівні дозволить поглибити взаєморозуміння між владними структурами і суспільством, мінімізувати негативну реакцію громадян на екологічні податкові нововведення, і, відповідно, полегшити та прискорити імплементацію пріоритетів сталого зростання на всіх рівнях в країні. Вдалий з цієї точки зору приклад демонструє Німеччина, де громадський діалог з питань сталого зростання був започаткований Федеральним урядом у мережі Інтернет за адресою <http://www.nachhaltigkeits-check.de> та виявився достатньо результативним, оскільки частину коментарів уряд прийняв до уваги у процесі підготовки Доповіді про результати реалізації Національної стратегії сталого розвитку за 2008-2012 рр. [7, с. 52].

Другою принциповою перепорою є відсутність прозорості і низька ефективність перерозподілу ресурсів, акумульованих податковою системою, що, між іншим, також тісно пов'язана з проблемою корупції та не сприяє довірі громадян до владних ініціатив, чергових податків і зборів. Переконані, «зелене» оподаткування матиме позитивні результати і громадське схвалення лише у тому випадку, коли буде націлене на модифікацію поведінки суб'єктів господарювання у напрямі екологічно дружньої та не розглядатиметься високопосадовцями як черговий інструмент наповнення бюджету.

Справедливість сформульованого бачення проблеми доводить міжнародний досвід. Так, у Нідерландах, країні, що є світовим лідером за результатами податкових ініціатив, спрямованих на підвищення енергоефективності бізнесу, розрізняють екологічні податки, які використовуються владою суто для поповнення державної казни й екологічні збори, головним призначенням яких є акумуляція грошових ресурсів для подальшого фінансування виключно «зелених» ініціатив [8, с. 8]. Між іншим, навіть не дивлячись на кризові явища в економіці Королівства, у ході розробки Національного податкового плану 2012 р. було прийнято рішення про спрощення структури податкової системи Нідерландів і ліквідацію частини екологічних податків. Такі дії уряду країни, як вбачається, пояснюються, в першу чергу, небажанням зловживати на фоні глобальної тенденції до інтенсифікації імплементації концепції сталого розвитку терміном «екологічний податок».

Серед головних видів екологічних зборів у Нідерландах – паливний (сплачується споживачами і продавцями вугілля); енергетичний (стягується зі споживачів природного газу, нафтопродуктів та електроенергії); з постачальників водопровідної води; з «користувачів» ґрунтових вод (сплачують фермери, сільськогосподарські виробники тощо); збір за відходи та інші [9]. На практиці виходить, що у зв'язку з наявністю зборів такого типу у країні відбувається поступове зменшення споживання природного газу, нафтопродуктів,

електроенергії, що, у свою чергу, призводить до зниження обсягів екологічних податкових надходжень до бюджету і держава, очевидно, зазнає фінансових втрат. Відтак, зрозуміло, що основною метою, яку переслідує Королівство, запроваджуючи екологічні збори, є не поповнення державної казни, а досягнення економії ресурсів.

Схожий підхід застосовано до розробки реформи з екологізації податкової системи, що була успішно реалізована у Німеччині у 1999-2003 рр.: збільшення податкового навантаження на споживачів бензину, газу й електроенергії здійснено з метою економії ресурсів [10, с. 16]. Курс на посилення екологічної орієнтованості національної системи оподаткування, обраний наприкінці ХХ ст. і досі актуальний для Німеччини – уряд А.Меркель у 2010 р. повторно збільшив податок на споживання електроенергії, – виявився досить результативним.

Вагомими аргументами на користь останньої тези вважаємо одну з лідируючих позицій (2-е місце) країни у 2013 р. у рейтингу КРМГ, що характеризує успішність екологічних податкових ініціатив з точки зору енергоефективності і той факт, що у 2-й пол. 2012 р. 27% енергії у Німеччині припадало на альтернативні джерела [11, с. 11; 12, с. 1-3].

Успіх німецької реформи пов'язуємо з низкою факторів. По-перше, йдеться про ефективність «принципу нульового прибутку» – лейтмотиву німецької податкової реформи, який полягає у тому, що всі ресурси, акумульовані шляхом «зеленого» оподаткування спрямовуються виключно на екологічні цілі та зменшення навантаження за іншими видами податків. До речі, таким же чином побудована система екологічного оподаткування й у Канаді: надходження до бюджету у вигляді податку на викиди вуглецю в атмосферу використовуються для зменшення суми сплачуваного податку на прибуток фізичних і юридичних осіб [13, с. 9].

По-друге, у контексті результативності німецьких екологічних податкових ініціатив варто згадати і про широкий спектр енергоресурсів, охоплених реформою (електроенергія, газолін, нафта, газ), а також сформульований та апробований у її межах комплексний підхід до розв'язання екологічних і соціальних проблем: екологічні податкові надходження використовуються у Німеччині для часткового покриття соціальних внесків німецьких громадян до бюджету [14, с. 3].

В Японії на відміну від більшості європейських країн національний уряд обрав дещо інший шлях екологізації податкової системи, сконцентрувавши основну увагу на розробці системи податкових пільг для суб'єктів господарювання, економічна діяльність яких є екологічно дружньою. Наприклад, у 2009-2012 рр. в країні діяли преференції для автовиробників, що дотримувалися екологічно толерантної поведінки у процесі функціонування [15, с. 13]; частиною політики із збереження біорізноманіття в Японії є податкові пільги і спеціальні умови оподаткування для національних парків тощо.

Необхідно зауважити, що політика уряду Японії, націлена на екологізацію автомобілебудування, також мала позитивні наслідки: Японія поряд із Францією посіла 1-е місце у 2013 р. у рейтингу успішності державних податкових ініціатив з точки зору забезпечення екологічно дружньої поведінки автовиробників [11, с. 25]. Крім того, Японії у 2013 р. належить 2-е місце у межах Індексу «зеленого» оподаткування КРМГ, який характеризує ступінь використання податкових важелів впливу на економічну систему у ході імплементації концепції сталого розвитку (Рис. 1). Заради об'єктивності додамо, що такого результату вдалося досягти не лише завдяки податковим преференціям, а і запровадженню низки транспортних зборів як у Японії, так і у Франції.

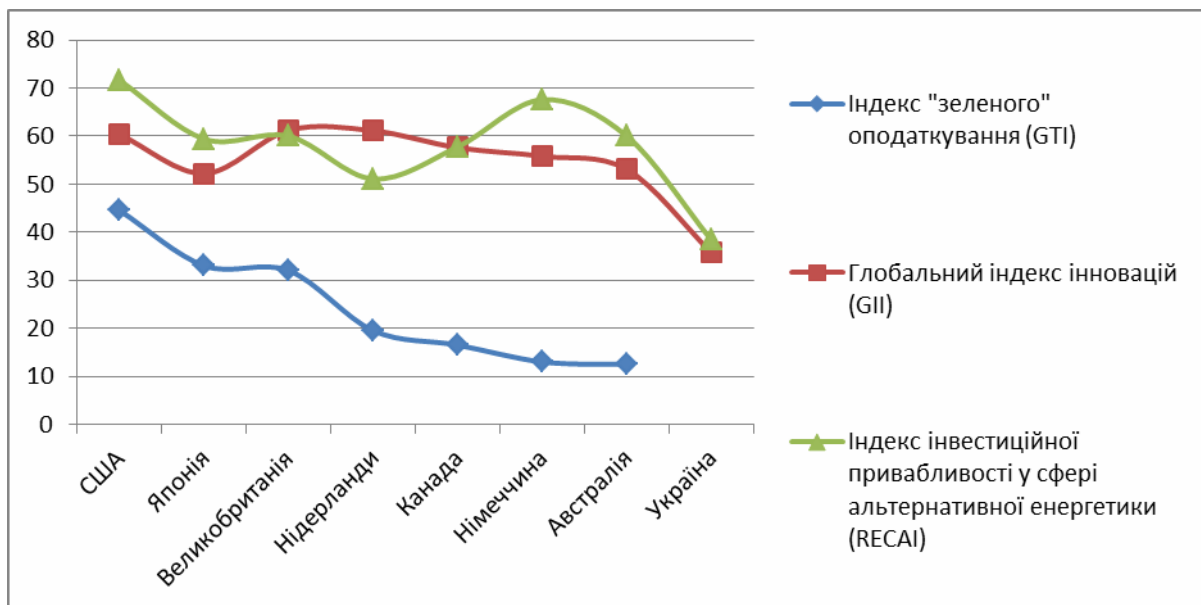

Рис. 1 Показники Індексів «зеленого» оподаткування, інвестиційної привабливості у сфері альтернативної енергетики і Глобального індексу інновацій окремих країн у 2013 р. [11, с. 4; 16, с. 16; 17, с. xx]

Швеція масштабну реформу з екологізації національної податкової системи здійснила ще у 1990-1991 рр., у ході якої однією з перших у світі запровадила податок на викиди вуглецю в атмосферу. Під час другої хвилі екологічних нововведень у 2001-2006 рр. країна встановила залежність між надходженнями від екологічних податків і соціальними внесками до бюджету. Результати обраного курсу не змусили себе чекати: Швеція вдвоє зменшила використання нафти та збільшила – енергії з альтернативних джерел на 60% з 1970 р. [18].

Міжнародна практика засвідчує, що оцінку податкової системи конкретної країни на предмет її екологічності, як правило, здійснюють на базі двох показників: відношення доходів від екологічних податків до ВВП і частка доходів від екологічних податків у загальному обсязі податкових доходів країни [19, с. 3]. Разом із тим, у процесі оцінки результативності державних екологічних податкових ініціатив, як вбачається, варто спиратися і на Індекс «зеленого» оподаткування (Green Tax Index), започаткований KPMG, Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index) й Індекс інвестиційної привабливості у сфері альтернативної енергетики (Renewable Energy Country Attractiveness Index), розроблений Ernst&Young.

Доцільність системного застосування трьох вказаних індексів у ході аналізу ступеня «екологічності» національних податкових систем обумовлена, насамперед, тим, що для досягнення екологічно дружньої поведінки суб'єктів господарювання, окрім запровадження якісних екологічних податків і зборів у межах окремої країни, органам державної влади необхідно створити умови для поступової переорієнтації суб'єктів господарювання з традиційних на альтернативні джерела енергії (саме RECAI і розкриває рівень інвестиційної привабливості у сфері альтернативної енергетики конкретної країни); створення «зелених» інновацій та доступ до них місцевих підприємств, що, у свою чергу, у розрізі країн світу і демонструє Глобальний індекс інновацій.

Ключовою у контексті останніх двох індексів для України видається проблема високої вартості екологічних інновацій, обмеженого доступу до них лівової частки вітчизняних підприємств і, що ще важливіше, відсутність мотивації для здійснення «зелених» інвестицій. Як з цього приводу справедливо зауважує Ю.Пахомов: для того, щоб вкла-

дати гроші в науку і, не дивлячись на ризик невдач і втрат, очікувати на результати, необхідно бути народом, націленим на майбутнє [20, с. 149]. Українці ж занепокоєні сьогоднішнім.

Висновки. Успіх екологізації податкової системи України залежить, за великим рахунком, від чотирьох взаємозалежних змінних: кількісних й якісних характеристик екологічних податків і зборів в країні; показників ефективності і прозорості діяльності податкових органів; підтримки державних екологічних податкових ініціатив громадянами і загальноприйнятих у суспільстві норм ставлення до навколишнього природного середовища.

Рекомендованими заходами, що сприятимуть високій результативності екологізації системи оподаткування в Україні, є створення єдиної повноцінної і всеохоплюючої мережі електронного документообігу не лише у межах Міністерства доходів і зборів України, а і всіх без виключення органів державної влади, що дозволить скоротити надмірну кількість державних службовців, зокрема, у податковій сфері і, як результат, знизити обсяги використання витратних матеріалів у владних структурах; «вмонтування» пріоритетів сталого розвитку до національної системи освіти шляхом включення відповідних дисциплін до навчальних планів освітніх установ всіх рівнів акредитації, започаткування в Україні державних програм «еко-школа», «еко-ВНЗ» на зразок тих, що діють у Швеції, Данії, Ірландії, інших країнах світу; забезпечення прозорості перерозподілу ресурсів, акумульованих шляхом екологічного оподаткування, та встановлення прямого зв'язку між обсягами екологічних податкових надходжень і ставками (умовами сплати) інших видів податків за прикладом Німеччини, Великобританії, Канади; організація масштабного громадського діалогу з питань сталого розвитку і, зокрема, екологічного оподаткування із подальшим врахуванням його результатів у процесі розробки програм і стратегій сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Білорус О. Соціальна глобалістика : економіко-правові імперативи [Електронний ресурс] / О. Білорус // Соціологія права. – 2011. – №1. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/socpr/2011_1/Bilorus.pdf.
2. Шарко В. Напрямки просвітницько-природоохоронної діяльності в позашкільних екологічних центрах Австралії / В. Шарко // Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць. Вип. 8, Ч. 1. – Полтава : ПДПУ ім. Короленка, 2011. – С. 318-326.
3. Офіційний сайт Міжнародної програми «Зелені школи» в Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greenschoolsireland.org/about-us/green-schools-in-ireland.106.html>.
4. Ohman J. New Swedish Environmental and Sustainability Education Research / J. Ohman // Education and Democracy. – 2011. – №1 (20). – С. 3-12.
5. Climate Change and Sustainable Development : the Response from Education (Report from Denmark) / [Læssøe J., Schnack K., Breiting S., Rol S.]. – Copenhagen : The International Alliance of Leading Education Institutes, 2009. – 48 p.
6. Філіпенко А. Модель народної економіки для України : основні риси / А. Філіпенко // Економічний часопис – XXI. – 2010. – №3-4. – С. 3-6.
7. National Sustainable Development Strategy : 2012 Progress Report / The Federal Government of Germany. – Berlin : Press and Information Office of the Federal Government, 2012. – 252 p.

8. Vollebergh H. Environmental Taxes and Green Growth : Exploring Possibilities within Energy and Climate Policy / H. Vollebergh. – Hague : PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, 2012. – 45 p.
9. Зелений план Нідерландів [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Інституту відновлювальних ресурсів. – Режим доступу: <http://www.rri.org/green-plans-netherlands.php>.
10. Kutasi G. European Best Practice for Fiscal Adaptation to Climate Change : Green Taxation in Germany / G. Kutasi. – Prague : University of Economics Faculty of International Relations, 2011. – 22 p.
11. The KPMG Green Tax Index 2013 : An Exploration of Green Tax Incentives and Penalties / KPMG International. – Toronto : KPMG, 2013. – 40 p.
12. Wettmann R. The 1999 Green Tax Reform in Germany / R. Wettmann // Green Taxation as a Key for Sustainable Fiscal System : GBE/IDDRI Annual Conference, October, 29-30, 2012. – Paris, 2012. – 6 p.
13. Environmental Taxation : a Guide for Policy Makers / Organization of Economic Cooperation and Development. – Paris : OECD Publishing, 2011. – 12 p.
14. Loske R. Enabling an Inclusive Green Economy through Fiscal Policies : Ecological Tax Reform in Germany / R. Loske. – Chatelaine : UNEP Publ., 2011. – 12 p.
15. Jones R. S. Japan's New Growth Strategy to Create Demand and Jobs / R. S. Jones, B. Yoo. – Paris : OECD Publ., 2011. – 35 p.
16. Renewable Energy Country Attractiveness Index 2013 : 10th Anniversary Edition / edited by B. Warren, K. White. – London : Ernst&Young, 2013. – 44 p.
17. Global Innovation Index 2013 : the Local Dynamics of Innovation / edited by S. Dutta, B. Lanvin – Geneva, Ithaca, Fontainebleau : WIPO, 2013. – 393 p.
18. Markovic A. Rio+20 – Sweden [Електронний ресурс] / A. Markovic // Sharing Green Economy: Best Practices Towards Rio+20 / UNCSD Ministerial Meeting Papers, October, 11-12, 2011. – Режим доступу: <http://www.uncsd2012.org/content/documents/537Sweden.pdf>.
19. Green Taxation and Environmental Sustainability : Critical Issues in Environmental Taxation / edited by Kreiser L., Sterling A., Herrera P. – Cheltenham : Edward Elgar Publ. Ltd, 2012. – 304 p.
20. Пахомов Ю. Проблема інновацій в Україні / Ю. Пахомов // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – №2. – С. 148-155.